

DOI: 10.30546/120124.2024.2.058.

Arbitraj – mübahisələrin həlli mexanizmi kimi

Könül Mirzəfərova

Şabran Rayon Məhkəməsinin hakimi
Elektron ünvan: kenul88@gmail.com

Xülasə

Məqalədə müəllif tərəfindən beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn mübahisələrin məhkəmədən kənar arbitraj məhkəmələri tərəfindən həll edilməsi üsulları və üstünlükləri təhlil edilir. Bununla əlaqədar beynəlxalq arbitraj mərkəzlərinin müqayisəli təhlili aparılmışdır. Həmçinin beynəlxalq arbitraj mərkəzlərinin seçilməsində beynəlxalq müqavilələrin bağlanması zamanı diqqət yetirilməli məqamlar təhlil edilmiş, milli qanunvericiliyin normaları ilə müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *arbitraj, mübahisələrin alternativ həlli, beynəlxalq və daxili arbitraj, müqavilə, milli qanunvericilik*

Müasir qloballaşan iqtisadiyyatda arbitraj beynəlxalq ticarətin və investisiyaların təşviqində mühüm rol oynayır. Üstünlükləri, o cümlədən çeviklik, neytrallıq və məcburi icra üsulu onu transsərhəd əməliyyatlarda və kommərsiya münasibətlərində iştirak edən tərəflər üçün cəlbedici seçimə çevirir. Arbitraj mürəkkəb kommərsiya mübahisələrinin, habelə tikinti layihələri, beynəlxalq alqı-satqı müqavilələri, investisiya müqavilələri və digər razılaşmalarla bağlı mübahisələrin həlli üçün xüsusilə əlverişlidir. Mübahisələri həll etmək üçün neytral və səmərəli üsul təqdim etmək qabiliyyəti beynəlxalq iş mühitinin sabitliyinə və proqnozlaşdırılmasına kömək edir.

Bundan əlavə, arbitraj mübahisələrin həllinin rəqəmsallaşdırılması, üçüncü tərəflərin maliyyələşdirilməsinin artması və arbitrajda müxtəlifliyə və inklusivliyə diqqətin artması kimi yaranan tendensiyalara və problemlərə cavab olaraq inkişaf etməyə davam edir.

Ümumiyyətlə, mübahisəyə arbitrajda baxılması barədə tərəflər arasında razılaşmanın iki forması vardır:

- gələcəkdə tərəflər arasında mübahisə yaranması halında mübahisənin arbitrajda həlli ilə bağlı tərəflər arasında bağlanmış müqavilədəki müvafiq müddəə
- mübahisə qaldırıldıqdan sonra tərəflər arasındakı müqavilədə müvafiq müddəə yoxdursa, mübahisəyə arbitrajda baxılması ilə bağlı xüsusi razılaşma.

Təcrübədə beynəlxalq arbitraj və daxili arbitraj fərqləndirilir. Beynəlxalq arbitraj—arbitraj mübahisələrin həlli üçün milli məhkəmələrin yurisdiksiyasına alternativ bir metoddur

və yalnız qanunla icazə verilmiş mübahisələrin həllini tərəflərin müəyyən etdiyi bir və ya daha çox müstəqil üçüncü tərəfə – arbitra verir. Beynəlxalq arbitraj bir dövlətlə xarici bir investor arasında, ya da xüsusi bir şəxs və ya özəl qurum ilə dövlət arasında, ya da xüsusi bir qurum və ya fərqli millətlərdən olan insanlar arasındakı arbitraj deməkdir. Bəs beynəlxalq arbitrajın üstünlüyü nədən ibarətdir? Beynəlxalq arbitrajın mühüm üstünlükləri aşağıdakılardır:

1) Arbitrajın qərarlarının icrası məcburi xarakter daşıyır. Tərəflər əvvəlcədən qərarların icrasının məcburi xarakter daşması ilə bağlı öz üzərilərinə öhdəlik götürürlər. Həmçinin burada dövlətin məcburedici qüvvəsi də özünü göstərir. Bu baxımdan 1958-ci il tarixli «Xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası haqqında» Konvensiyasının (“Nyu-York Konvensiyası”) rolu böyükdür. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, mübahisəyə arbitrajda baxılmasına dair razılaşmanı tərəflər özləri müəyyən etdiklərindən həmin qərarın icra edilməməsi tərəflərin işgüzar nüfuzlarına zərər vura bilər. Arbitraj qərarlarının dövlət məhkəmələrində müvəffəqiyyətlə mübahisələndirilməsinə nadir hallarda rast gəlinir.

2) Mübahisələrə baxılmasının operativliyi. Arbitraj razılaşmasının bütün prosedurlarına əməl edildiyi halda, qərar qəti hesab edilir. Arbitraj qərarının qəti olduğunu nəzərə alaraq, tərəflər müqavilə bağlayarkən bunu nəzərə almalı və bütün mümkün risklərin tənzimlənməsini maksimum dərəcədə təmin edən müddəaları ona daxil etməlidirlər.

3) İnstansiyalı məhkəmə kimi nəzərdən keçirilə bilər. Kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün də mübahisəyə qısa zaman kəsiyində baxılması və qərar çıxarılması arbitrajın cəlbəddici tərəfidir. Çünki zaman kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün iqtisadi baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Beləliklə, iqtisadi fəalliyət ilə məşğul olan şəxslər mübahisələrini qısa zaman ərzində həll etdikdən sonra öz fəaliyyətlərini operativ şəkildə davam etdirirlər.

4) Mübahisələrə baxılmasının məxfiliyi. Arbitrajda baxılan mübahisələr haqqında məlumat, onların məbləği, habelə mübahisənin tərəfləri haqqında məlumat prinsipçə məxfidir. Milli qanunvericilikdə açıq şəkildə göstərilən hallar istisna olmaqla, milli məhkəmə proseslərinin əksəriyyəti məxfi deyildir, məhkəmə iclasları və məhkəmə reyestrləri ictimaiyyət, mətbuat və tərəflər üçün açıqdır, bir çox ölkədə bəzi hallarda qanun və ya tərəflər arasında bağlanmış müqavilə ilə qadağan edilmədikdə tərəflərdən biri materialları və sübutları açıqlaya bilər.

5) Mübahisələrin həll edilməsində qanunvericiliyin seçim azadlığı. Tərəflər aralarında olan mübahisəni arbitrajda həll edərkən sərbəst şəkildə istənilən hüquq normalarını seçə bilərlər. “Arbitraj haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 48.1-ci maddəsinə əsasən arbitraj məhkəməsi mübahisəni tərəflərin seçdiyi və mübahisənin mahiyyəti üzrə tətbiq edilən hüquq normalarına uyğun olaraq həll edir. Tərəflərin razılaşmasında başqa cür ifadə edilməmişdirsə, hər hansı bir dövlətin hüququnun və ya hüquq sisteminin seçilməsi bu dövlətin kollizion normalarına deyil, bilavasitə maddi hüquq normalarına istinad edilməsi kimi şərh olunur. Göründüyü kimi, bu maddə arbitraj icraatında hüquq normalarının tətbiqini tənzimləyən prinsipləri müəyyən edir və tərəflərin mübahisələrin həlli üçün maddi çərçivəni müəyyən etmək üçün müstəqilliyini vurğulayır.

6) Müqavilənin tərəfləri arbitrlərin seçimində iştirak edə bilərlər. Arbitraj razılaşmasında tərəflər mübahisənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq arbitraj məhkəməsinin tərkibini müəyyən edə bilərlər. Məsələn, tərəflər arasındakı hüquqi münasibətlər informasiya texnologiyaları sahəsində xidmətlərin göstərilməsinə dair müqavilədən irəli gəlirsə, tərəflər əvvəlcədən razılaşmada arbitrlərin birinin informasiya texnologiyaları sahəsində ən azı 5 illik təcrübəyə malik olması lazım olduğunu göstərə bilər və s.. Arbitrlərin tək cə hüququ deyil, həm də mübahisənin xüsusiyyətlərini bilmələri vacibdir.

7) Daha sadələşdirilmiş sübut qaydası. Kommersiya arbitrajında mübahisələrə baxarkən tərəflər ərizələrə, elektron poçt və ya mesencerlərlə yazışmalarına və s. müraciət edə bilərlər.

8) Dövlət məhkəmələri prosesə təsir göstərmir və arbitraj məhkəməsinin qərarını ləğv etmək üçün çox məhdud bir dairəyə malikdirlər.

9) Mübahisələrin həllində ekspert və mütəxəssisləri cəlb etmək üçün daha çevik bir prosedurun olması. Qeyd etmək lazımdır ki, tərəflər arbitraj sazişində ekspertərin və mütəxəssislərin cəlb edilmələri prosedurunun və şərtlərini müəyyən edə bilərlər. Bununla da hər bir tərəf mübahisəyə aidiyyəti olan texniki və ya ixtisaslaşmış məsələlər üzrə rəy vermək üçün müstəqil olaraq ekspert təyin edə bilər. Bu yanaşma arbitraj qərarlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə texniki, elmi və ya sənaye xarakterli məsələlərin effektiv şəkildə həllini və tərəflərin mübahisənin arbitraj məhkəməsində həll edilməsində marağını təmin edir.

10) Tərəflər məhkəmə icraatının dilini seçməkdə sərbəstdirlər. Məsələn, yazışmalar və sənədlər ingilis və ya başqa bir dildədirsə, tərəflər arbitraj icraatının dili olaraq ingilis dilini seçə bilər. Bununla tərəflər həm vaxta, həm də tərcüməçilərin xidmətlərinə görə ödənişdə qənaət edə bilərlər.

Gary Born Beynəlxalq kommersiya arbitrajına dair kitabında qeyd edir ki, beynəlxalq arbitraj beynəlxalq gücə malik olan razılaşmalar və mübahisələrin həlli qərarları ilə vahid mərkəzləşdirilmiş platformada bir çox məsələdə tərəflərin tənzimlənməsindən asılı olan mübahisələrin neytral, sürətli və ixtisaslı həlli prosesini təmin edir. Hüquqa əsasən, beynəlxalq arbitraj milli məhkəmələrdə beynəlxalq mübahisələrə baxmaqda üstünlük hüququna malikdir. Tərəflər mübahisəni həll etmək üçün daha praktik, neytral, ixtisaslaşmış və təsirli bir üsula malik olurlar.

Arbitrajın üstünlüklərini nəzərə alarkən beynəlxalq müqavilələrdə hansı arbitrajın nəzərə alınmasının daha yaxşı olacağına dair bir sual yaranır. Bu gün bir sıra beynəlxalq arbitrajlar var ki, bir çox şirkətlər beynəlxalq müqavilələr bağlayarkən onlara üstünlük verirlər. Bunlara Beynəlxalq Ticarət Palatası, Sinqapur Beynəlxalq Arbitraj Mərkəzi, London Beynəlxalq Arbitraj Mərkəzi, Çin Beynəlxalq Ticarət və İqtisadi Arbitraj Komissiyası, Stokholm Ticarət Palatası və başqaları daxildir.

İstər İngiltərə, istərsə də Çində hansı beynəlxalq arbitraj mərkəzinin daha münasib olduğunun müəyyən edilməsi, cəlb olunan tərəflərin xüsusi ehtiyacları, mübahisənin xarakteri və prosedur üstünlükləri kimi müxtəlif amillərdən asılıdır. London qədim arbitraj ənənəsi və ümumi hüquq prinsiplərinə əsaslanan yaxşı inkişaf etmiş hüquqi bazası ilə məşhurdur.

London beynəlxalq arbitraj mərkəzi və Beynəlxalq Ticarət Palatası Londonda beynəlxalq mübahisələrdə iştirak edən tərəflərə yüksək səviyyədə bilik və geniş xidmətlər təklif edən iki tanınmış arbitraj təşkilat idaresidir.

Beynəlxalq arbitraj üçün yer seçimi edərkən tərəflər arbitraj qərarlarının tanınmasını nəzərə almalıdırlar. Dövlət Nyu-York Konvensiyasını imzalayıbsa, bu o deməkdir ki, bu yurisdiksiyalarda çıxarılmış arbitraj qərarları, ümumiyyətlə, digər üzv dövlətlərdə tanınır və icra olunur. Bununla belə, icra prosesi xüsusi hüquqi prosedurlara və hər bir yurisdiksiyanın tələblərinə görə dəyişə bilər.

Ona görə də arbitraj seçərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

Mübahisənin xarakteri: mübahisə mürəkkəb ticarət məsələlərinə, tikinti layihələrinə, investisiya mübahisələrinə və ya digər ixtisaslaşmış sahələrə təsir edə bilərmi? Arbitrlər müəyyən növ mübahisələrdə xüsusi təcrübəyə sahib ola bilərlər.

icra imkanı: Nyu-York Konvensiyasına uyğun olaraq, arbitraj qərarlarının icrası, yurisdiksiya əhatə dairəsi və potensial arbitraj qurumlarında icra mexanizmlərinin səmərəliliyi nəzərə alınmaqla.

institusional nüfuz: arbitraj qurumunun nüfuzu, xidmət siyahısı və təcrübəsi, onun arbitraj qaydaları nəzərə alınmalıdır.

Dəyər və səmərəlilik: müxtəlif qurumlar tərəfindən təklif olunan arbitraj prosesinin dəyəri, prosedur qaydaları və səmərəliliyi qiymətləndirilməlidir. Bəziləri daha sadələşdirilmiş prosedurlar və ya daha qənaətlə seçimlər təklif edə bilər.

Bitərəfli və müstəqillik: arbitrlərin bitərəfliyi və müstəqilliyi, mübahisələrin ədalətli və qərəzsiz həllini təmin edə bilər. Arbitraj icraatında sürətləndirilmiş prosesin və ya virtual dinləmələrin aparılması imkanı mübahisələrin həllində səmərəliliyi və əlçatanlığı artırır.

Bu amillərə əsaslanaraq Beynəlxalq Ticarət Palatası, London beynəlxalq arbitraj mərkəzi və ya Sinqapur beynəlxalq arbitraj mərkəzi kimi qurumlar nüfuzlarına, təcrübələrinə və qərarların icrası imkanlarına görə çox vaxt populyar seçim olurlar. Lakin xüsusi hallar Çində yerləşən tərəflərin iştirak etdikləri mübahisələr üzrə CIETAC və ya Avropa və ya Rusiya Federasiyasında tərəflərin iştirak etdikləri işlər üçün Stokholm Ticarət Palatasının Arbitraj İnstitutu və ya Postsovet dövlətlərinin ərazisində yerləşən ölkələr üçün Qazaxıstan Beynəlxalq Arbitraj Məhkəməsi kimi digər qurumların nəzərdən keçirilməsini tələb edə bilər. Nəticədə arbitraj təşkilatının seçimi beynəlxalq razılaşmada iştirak edən tərəflərin xüsusi ehtiyaclarına və şərtlərinə müvafiq olaraq diqqətlə uyğunlaşdırılmalıdır.

Qeyd etməliyəm ki, son illərdə ölkəmizdə də arbitraj institutunun inkişafına, eləcə də onun inkişafı üçün hüquqi əsaslara xüsusi diqqət yetirilir. Bunun səbəbi xarici investisiyaların cəlb edilməsi və arbitraj üçün etibarlı hüquqi bazanın təmin edilməsidir.

Sahibkarlıq sahəsinə, eləcə də xarici kapitalın cəlb edilməsinə böyük dəstək olan dövlətimiz beynəlxalq standartlara cavab vermək məqsədilə arbitraj qanunvericiliyinə dəyişikliklər etməyə başlayıb. Belə dəyişikliklərdən biri də 2024-cü il 25 yanvar tarixdə qüvvəyə minmiş 2023-cü il 26 dekabr tarixli "Arbitraj haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi, həmçinin 2023-cü il 26 dekabr tarixli qanunla Azərbaycan Respublikasının

Mülki Prosesual Məcəlləsinə dəyişiklik edilməsidir. Edilmiş dəyişikliklərlə xarici arbitraj qərarlarının, müvəqqəti təminat tədbirinin tətbiqi barədə arbitraj məhkəmələrinin qərarlarının tanınması və icrası, arbitraja münasibətdə yardım funksiyalarının yerinə yetirilməsi, yerli arbitraj məhkəməsinin qərarının məcburi icrasının təmin edilməsi və yerli arbitraj məhkəmələrinin qərarlarından verilmiş şikayətlər üzrə icraat ilə bağlı müddəaları tənzimləyən yeni fəsilər əlavə edilmişdir. Bununla da “Beynəlxalq arbitraj haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvədən düşmüşdür.

“Arbitraj haqqında” qanun nəinki daxili arbitrajı, həm də beynəlxalq arbitrajı tənzimləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu qanunun qəbul edilməsi ilə Azərbaycan Respublikasının ərazisində həm daxili, həm də beynəlxalq arbitrajın həyata keçirilməsi üçün hüquqi əsas yaradılmışdır. Əvvəlki qanundan fərqli olaraq, bu qanunda arbitraj məhkəmələrinə həm müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında qərarların qəbulu, həm də arbitraj məhkəmələrinin səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi sahəsində geniş səlahiyyətlər verilir. Arbitraj məhkəmələrinə verilən geniş səlahiyyətlərə baxmayaraq, beynəlxalq yurisdiksiyalarda olduğu kimi, arbitrajın tənzimlənməsi sahəsində də prosedurlar pozulduqda qərarlardan Azərbaycan Respublikasının kommersiya məhkəmələrinə şikayət verilməsi tədbirləri də nəzərdə tutulur.

Göründüyü kimi, bir çox ölkələr iqtisadi artım, reputasiya və təsir mexanizmlərinin artırılması, investisiyaların cəlb edilməsi, məhkəmələrdə iş yükünün azaldılması məqsədi ilə arbitraj infrastrukturalarını və nüfuzlarını təkmilləşdirərək özlərini beynəlxalq ticarət və hüquqi fəaliyyət sferasında ən yaxşı ölkələr kimi tanıdırlar. Beynəlxalq təcrübələrə əsaslanaraq demək olar ki, kommersiya subyektləri arbitrajı daha operativ olduğu üçün seçirlər, lakin mübahisə subyekti qərarın icrasını gecikdirmək üçün arbitraj qərarını mübahisələndirərək bu prosesin gecikdirilməsinə səbəb ola bilər. Belə bir gecikmənin qarşısını almaq üçün və kommersiya subyektlərinin mənafeyini nəzərə alaraq hesab edirəm ki, arbitraj qərarları baxılması üçün müəyyən hissədə qruplaşdırılmalı və onlar üçün konkret müddətlər müəyyən olunmalıdır. Bu qruplaşdırılma misal olaraq mübahisənin məbləğinə, mübahisəyə daha tez baxılması məsələnin həllində əhəmiyyətli rol oynamasına görə müəyyən edilə bilər. Bundan əlavə, qeyd etmək istərdim ki, yerli və xarici kommersiya subyektlərini cəlb etmək üçün arbitraj qərarları məhkəmələrdə daha qısa bir vaxt ərzində baxılırsa, ölkəmiz təkcə yerli kommersiya subyektləri üçün deyil, həm də xarici kommersiya subyektləri üçün cəlbedici olar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

- 1.** “Arbitraj haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- 2.** Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi;
- 2.** Gary Born International Commercial Arbitration Third edition: https://books.google.az/books/about/International_Commercial_Arbitration.html?id=t8aNnQAACAAJ&redir_esc=y
- 3.** London beynəlxalq arbitraj mərkəzinin Arbitraj Qaydaları:
https://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/lcia-arbitration-rules-2020.aspx
- 4.** Sinqapur beynəlxalq arbitraj mərkəzinin Arbitraj qaydaları:
<https://siac.org.sg/siac-rules-2016>
- 5.** Beynəlxalq Ticarət Palatasının Arbitraj Qaydaları:
<https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2020/12/icc-2021-arbitration-rules-2014-mediation-rules-english-version.pdf>
- 6.** Çin Beynəlxalq İqtisadi və Ticarət Arbitraj Komissiyasının Arbitraj Qaydaları:
<http://www.cietac.org/Uploads/201902/5c6148b100105.pdf>
- 7.** Qazaxıstan Beynəlxalq Arbitraj Məhkəməsinin Arbitraj Qaydaları:
<https://iac.aifc.kz/uploads/AIFC%20Court%20and%20IAC/iac-rules-no-cover.pdf>
- 8.** Stokholm Ticarət Palatasının Arbitraj Qaydaları:
https://sccarbitrationinstitute.se/sites/default/files/2023-12/scc_arbitration_rules_english_2023.pdf

Konul Mirzafarova
Shabran District Court Judge
kenul88@gmail.com

Summary

In the article, the author analyzes methods and advantages of resolving disputes arising from international contracts using arbitration. A comparative analysis of international arbitration centers has been conducted. Author considered the key aspects which should be painted out while concluding international treaties as well as being in compliance with national legislation.

Keywords: arbitration, alternative dispute resolution, international and domestic arbitration, contract, national legislation.

Кёнуль Мирзафарова
Судья Шабранского районного суда
kenul88@gmail.com

Резюме

В статье автором анализируются методы и преимущества разрешения споров, вытекающих из международных договоров, с использованием внесудебного механизма - арбитража. Проведен сравнительный анализ международных арбитражных центров. Исследованы ключевые моменты, на которые следует обращать внимание при заключении международных договоров, а также проведено сравнение с нормами национального законодательства.

Ключевые слова: арбитраж, альтернативное разрешение споров, международный и внутренний арбитраж, договор, национальное законодательство.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.10.2024

Çapa qəbul tarixi: 19.12.2024